

İcma əsaslı reabilitasiya strategiyası

Gülnarə Pənahova,

Əlilliyi olan şəxslərlə iş üzrə ekspert

Əlilliyə erkən yardım portec ictimai birliyinin sədri

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının statistik məlumatına əsasən dünya üzrə sayı təxminən 150 milyona yaxın əlilliyi olan uşaqlar cəmiyyətdən təcrid olaraq, çox vaxt ailədə yaşamaq, keyfiyyətli səhiyyə, təhsil, sosial xidmətlər almaq kimi əsas hüquqlardan məhrum olurlar, bəzi hallarda isə hətta ailələr tərəfindən gizlədilərək, etinasızlıq və laqeydliklə üzləşirlər. Səbəb kimi cəmiyyətin, həmçinin valideynlərin uşaq inkişafı və bu prosesdə valideynlərin rolu barədə məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olması, eləcə də həm uşaqların, həm də valideynlərin ehtiyaclarına uyğun keyfiyyətli sosial xidmətlərin kifayət qədər olmaması və ya qısamüddətli olmasını göstərmək olar. Bu sahədə mövcud problemlərin qarşısını almaq və əlilliyi olan uşaqlar və onların ailələrinin rifahını yüksəltmək məqsədilə BMT-nin “Uşaq Hüquqları haqqında” və “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaları üzv dövlətlərin üzərinə uyğun xidmətlərin yaradılması öhdəliyini qoyur.

BMT-nin “2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəliyin”də əks olunan

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM-lər) də üzv ölkələrə “heç kəsi kənarında qoymamaq” prinsipini rəhbər tutaraq, inklüziv cəmiyyətin yaradılmasına sərmayə qoyulmasını tövsiyə edir və erkən uşaqlıq dövrünün DİM-lərə nail olmaq üçün töhfə verə biləcək ən əlverişli dövr kimi qəbul edir. İqtisadi əsaslandırılmaya görə də əlilliyi olan uşağa erkən uşaqlıq dövründə qoyulan sərmayə gələcəkdə uşağa sərf edilən sosial xərclərin azaldılmasına təsir edir. Bu dövrdə uşağın fiziki, emosional, sosial ehtiyaclarının ödənilməsi gələcəkdə onun cəmiyyət üçün faydalı, özgüvəni yüksək olan bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının təməlidir. Erkən uşaqlıq dövrü əlilliyi olan uşaqların inkişafı üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, bu dövrdə uşağın inkişafını təmin etmək valideynlər və dövlətin üzərinə düşən məsuliyyətdir.

Azərbaycan BMT-yə üzv ölkə olaraq, əlilliyi olan uşaqların və onların ailələrinin rifahını qaldırmaq istiqamətində bir sıra qanunlar, proqramlar, sənədlər qəbul edib və sosial xidmətlər yaradıb, uşaqların cəmiyyətə çıxarılması üçün hökumət və qeyri-hökumət qurumları müxtəlif şənliklər, tədbirlər keçirir, şəhərdə salınan parklarda, yeraltı keçidlərdə əlil arabasından istifadə üçün panduslar salınır, böyük şəhərlərdə reabilitasiya mərkəzləri tikilir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bəzi valideynlər hələ də uşaqlarını əlilliyinə görə internatlara və uşaq evlərinə göndərirlər. Müəyyən müddət ev şəraitində, valideyn qayğısı altında, məhəbbətlə və qayğı ilə əhatə olunmuş əlilliyi olan uşağın psixoloji, mənəvi, fiziki durumu internata düşdükdən sonra

pisləşir və bu da onun inkişafdan qalmasına gətirib çıxarır. Uşağın düşdüyü internat mühiti onu doğmalarından, dostlarından ayrı salır. İnternat evində iş təcrübəmizdən deyərək bilərəm ki, hətta ən ağır əlilliyi olan uşaq belə bu ayrılığın ağrısını çəkir, depressiyaya düşür və bəzən bu hal ölümlə nəticələnir. Əlilliyi olan uşaq ailədə yaşadığı halda belə məlumatsız valideynlər uşaqla necə davranacağını bilmir.

UNİCEF-in Azərbaycan nümayəndəliyinin 2019-cu ildə apardığı tədqiqatın nəticələrinə əsasən, valideynlərin erkən uşaqılıq dövrü inkişafında rolu, o cümlədən məsuliyyətli qayğı, erkən stimullaşdırma, uşağın inkişaf ləngiməsi və əlilliyə yanaşmalar barədə məlumatlılığı aşağı səviyyədədir. Valideynlik bacarıqlarının inkişafına prioritet kimi yanaşılır.

Əlilliyi olan uşaqların hüquqlarını, o cümlədən ailədə yaşamaq hüququnu təmin etmək üçün dünya təcrübəsində bir sıra proqram və strategiyalar mövcuddur.

Diqqətinizi dünyanın 90-dan yuxarı ölkəsində sınaqdan keçərək özünü doğrultmuş İƏR (İcma-əsaslı reabilitasiya) strategiyasına yönəltmək istəyirəm.

1994-cü ildə Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (İLO), UNESCO və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) tərəfindən İcma-Əsaslı Reabilitasiya Proqramının (İƏR) məqsəd və vəzifələrini müəyyən edən birgə sənəd hazırlanmışdır. Bu sənədin hazırlanmasında məqsəd, İƏR Proqramını və onun vəzifələrini təbliğ edərək, bütün səyləri əlilliyi olan insanların cəmiyyətə inteqrasiyasına, hüquqlarının müdafiəsinə və onlar üçün cəmiyyətdə bərabər imkanların yaradılmasına yönəltmək idi.

2008-ci ildə BMT “Əlilliyi olan insanların hüquqları haqda” Konvensiya qəbul edildikdən sonra İƏR strategiyasında bu konvensiyanın tələblərinə uyğun aşağıdakı əlavələr oldu:

- Əlilliyi olan şəxslərin bacarıqlarını maksimum inkişaf etdirmək, mövcud xidmətlərdən istifadə etmək, bütövlükdə cəmiyyətin inkişaf etdirilməsi prosesində fəal iştirakını təmin etmək üçün onlara dəstək vermək;
- Cəmiyyətdə əlilliyi olan insanların üzləşdiyi maneələri aradan qaldırmaqla, onların bütün sahələrdə fəal iştirakını təmin etmək və hüquqlarını müdafiə etmək;
- Əlilliyi olan insanları və onların ailələrini səfərbər edərək, onları səlahiyyətləndirmək, hüquqları barədə biliklərini artırmaq.

Hazırda dünyanın bir çox ölkəsində əlilliyi olan şəxslər, onların ailələri hökumət və qeyri-hökumət strukturları tərəfindən İƏR xidmətləri həyata keçirilərək, əlilliyi olan insanların cəmiyyətin inkişafı prosesində iştirakını təmin edir.

İƏR proqramlarının vəzifələrindən biri cəmiyyətdə əlilliyi olan insanların, həmçinin onların ailə üzvlərindən ibarət təşkilatların yaradılması və inkişaf etdirilməsi, həmin təşkilatların hökumət və qeyri –hökumət xidmətləri ilə sıx əməkdaşlığını təmin edərək, bu proqramın daha da uğurla həyata keçirilməsinə nail olmaqdır.

WHO, UNESCO və İLO tərəfindən qəbul olunmuş birgə sənəddə İƏR-in tərifı aşağıdakı kimi verilir:

“İƏR bütün əlilliyi olan insanlar üçün imkanların bərabərləşdirilməsi, onların reabilitasiyası və sosial inteqrasiyasını təmin edən icmadaxili strategiyadır. İƏR müvafiq təhsil, səhiyyə, mütəxəssislər və sosial xidmətlər vasitəsilə əlilliyi olan insanların özləri, onların ailələri, yaşadıkları icmalar tərəfindən həyata keçirilir”.

İƏR aşağıdakı prinsiplərə əsaslanaraq xidmətlər göstərir:

- İnküziya
- İştirak
- Müvəkkillik
- Səlahiyyətləndirmə
- Maneəsiz ətraf mühit
- Davamlılıq

İƏR-rin vəzifələrindən biri əlilliyi olan uşaqlar və böyüklərin əqli və fiziki bacarıqlarını inkişaf etdirərək, onların cəmiyyətin ümumi inkişafı prosesində fəal iştirakını təmin etməkdir.

Beləliklə, İƏR cəmiyyətdə əlilliyi olan şəxslərin vəziyyətinə uyğun dəyişikliklər etməklə, onların hüquqlarını təbliğ edən, cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edən və bütövlükdə cəmiyyətin ümumi inkişafına təsir edən bir strategiyadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, İƏR xidmətlərindən yalnız əlilliyi olan insanlar deyil, həm də bütövlükdə cəmiyyət bəhrələnir. Misal üçün, əgər əlil arabasından istifadə edən insanlar üçün parklarda, ictimai binalarda panduslar tikilirsə, şəhərə pilləkənsiz xüsusi avtobuslar gətirilirsə, bu təkcə əlilliyi olan insanın deyil, həm də ona qulluq edən şəxsin, həmçinin arabadan istifadə edən körpə uşaq və valideynlərin də işini asanlaşdırır. Ona görə də əlilliyi olan insanlar üçün bərabər imkanlı cəmiyyətin qurulmasında hər bir insan öz əməyini əsirgəməməlidir.

İƏR-in səmərəli həyata keçirilməsi bütün aidiyyəti olan qurumların – səhiyyə, sosial xidmətlər, təhsil, QHT sektorunun sıx əməkdaşlığı nəticəsində mümkündür. Misal üçün, əgər sosial işçi tərəfindən əlil arabasına ehtiyacı olan və heç vaxt təhsilə cəlb olunmayan serebral iflicli bir uşaq aşkar edilərsə, bu uşağın probleminin həlli təhsil, səhiyyə və sosial işçilərin birgə səyi ilə mümkündür.

2003-cü ildən etibarən İƏR xidmətlərini Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlarla işləyən QHT-lər sınaqdan keçirməyə başlamış və hazırda əlaqədar hökumət qurumları tərəfindən sifarişlər əsasında bir neçə regionda QHT-lər tərəfindən İƏR mərkəzləri yaradılmışdır.

İƏR mərkəzlərinin məqsəd və vəzifələrini yerlərdə təbliğ etmək məqsədilə yerli hökumət nümayəndələri, qeyri-hökumət, biznes strukturlarının, valideynlərin və yerli KİV nümayəndələrinin iştirakı ilə dəyirmi masalar, icma görüşləri keçirilmişdir.

Bu mərkəzlərin yaradılmasında məqsəd müasir rehabilitasiya metodlarından istifadə edərək, əlilliyi olan uşaqların gündəlik həyat bacarıqlarını inkişaf etdirmək, əlillik barədə əhalini məlumatlandırmaq, cəmiyyətin diqqətini əlilliyi olan uşaqlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına yönəltmək və əlilliyi olan uşaqların valideynlərindən və digər ailə üzvlərindən ibarət “Valideyn Birlikləri” yaratmaq və son nəticədə əlilliyi olan uşaqların ailədə yaşamaq hüququnu təmin etmək, onların dövlət uşaq müəssisələrinə axınının qarşısını almaqdır.

Mərkəzin xidmətlərindən istifadə edən əlilliyi olan uşaqların gündəlik həyat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün fərdi və qrup məşğələləri, uşağın inkişaf səviyyəsinə və bacarıqlarına uyğun müxtəlif oyunlar, dərnəklər təşkil olunur. Mərkəzlərin yerli bağçalarda, digər təhsil və ya səhiyyə müəssisələrində yerləşməsi məqsədəuyğundur. Belə ki, xidmətlərdən bağçaya gələn uşaqlar və ya əlilliyi olan uşaqların bacı-qardaşları da bəhrələnmə bilər. Valideynlərin məşğələlərdə iştirakı mütləqdir, çünki praktiki məşğələlər zamanı onlara əlilliyi olan uşaqla davranma, onun bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üsulları öyrədilir. Valideynlər üçün uşaq inkişafı, müvəkkillik, uşaq hüquqları, biznes planlaşdırılması mövzularında təlimlər keçilir, uşağın inkişafı ilə bağlı mərkəzdə və ya telefon vasitəsilə məsləhətlər verilir. Hərəkəti-dayaq problemi olan uşaqla iş zamanı onun düzgün vəziyyətdə oturması, ayaq üstə durması üçün xüsusi avadanlıq, yemək zamanı istifadə etmək üçün qalın dəstəkli xüsusi çəngəl, qaşiq, bıçağın hazırlanması, uşağın bir yerdən başqa yerə daşınması qaydaları bərdə də valideynlərə məlumat verilir.

Mərkəzlərin uşağın hüquqları, ona qayğı və qulluq sahəsində göstərdiyi bütün xidmətlər valideynlərin bilik və bacarıqlarını, özünəinam hissələrini, məsuliyyətlərini artırır. Mərkəzə gələn valideynlər bir-biri ilə ünsiyyət qururlar, uşaqla bağlı problemlərini, uğurlarını bölüşürlər. Valideynlər üçün həftə sonları evdarlıq, kulinariya dərnəkləri təşkil olunur ki, bu da valideynlərin stress vəziyyətindən çıxması, bilik və bacarıqlarını başqaları ilə bölüşməsi və asudə vaxtlarının təşkili üçün əhəmiyyətlidir.

Mərkəzlərdə, həmçinin yerli səhiyyə və təhsil şöbələrinin işçiləri üçün “Uşaq inkişafı”, “Sosial iş”, “Əlilliyə sosial və tibbi yanaşma modelləri”, “Əlilliyin ailəyə təsiri”, “Uşaq evləri və internatların uşağın inkişafına təsiri” mövzularında təlimlər keçirilir.

İÖR mörkəzlörinin fəaliyyət göstərdiyi regionlarda yerli hökumət qurumları, bələdiyyələr, könüllülər, yerli iş adamları, beynəlxalq və yerli QHT-lər, KİV, həmçinin əlilliyi olan uşaqların ailələri ilə əməkdaşlıq edilir. Əlilliyi olan uşaqla bağlı bütün məsələlər yerli qurumların diqqətinə çatdırılır.

İÖR xidmətləri yalnız əlilliyi olan uşaqlar və onların ailələri üçün deyil, həm də Azərbaycan dövləti üçün əhəmiyyətli dir. Hazırda Azərbaycanda böyük maliyyə vəsaiti tələb edən bir neçə uşaq bərpa mərkəzləri mövcuddur. Bu xidmətlər yalnız böyük şəhərlərdə göstərilir və digər regionlarda yaşayan əlilliyi olan uşaqlar üçün bu xidmətlər müəssər deyil. Halbuki hər bir regionda daha ucuz vəsait tələb edən İÖR mərkəzlörinin açılması həm dövlətə, həm də ailələrə daha sərfəlidir. Belə mərkəzlərin xidmətlərindən daha çox uşaq bəhrələnər və internatlara axının qarşısı alınar və beləliklə, uşaqların ailədə yaşamaq hüququ təmin edilər.